

Révész Imre válasza Révész Imrének Zoványi Jenőről.¹

Mínthogy korábbi kijelentésem szerint Révész Imrének semmiféle elmetermékével nem kívánok többé a tudomány szempontjából semmiféle vonatkozásban foglalkozni, az ő saját nyilatkozatait idézem a Protestáns Szemlében ellenem megjelent cikkével szemben:

„Nemcsak *elsőrangu tudományos munka*, de . . . érdekes könyv is. A kiváló szerző a jelenlegi forráskészletet teljesen kimerítő feldolgozásban tárja elénk a magyar puritánus = presbyterianus mozgalmak egész képét: *mozgató eszméiket . . . egészen a csak éles kritikával, finom lélektani érzékkel megállapítható . . . kulisszaitkókig*. Az óriási adathalmazt . . . *mesteri kézzel*, anyaga fölött teljesen uralkodva *csoportosította* a szerző, logikusan folyamatos, *megfelelően objektív* előadásban . . . A könyvet ezek a tudósi, történetírói jelességek teszik alkalmassá arra, hogy *olvasója a szóbanforgó kornak és embereinek lelkébe valósággal beleélhesse magát*,² s ez az, ami ezt a következetesen tudományos módszerrel megírt művet . . . olyan érdekessé, vonzóvá tudja varázsolni . . . Zoványi Jenőnek az *egész magyar protestantismus hálás* lehet azért, hogy multjának egy olyan nagyjelentőségű . . . darabját most a maga eleven egységében szólította életre . . .“

(Református Szemle 1911. 844—7. l.).

„*Hálásan* emlékezve irányomban állandóan tapasztalt . . . nagybecsű jóindulatára, legyen szabad most azt a bátorságot vennem, hogy munkásságom némely pontjaira nézve ne elégedjem

¹ Mivel érdemes munkatársunknak „Uj Egyháztörténetírás“ c. dolgozata, melyre vonatkozólag Révész Imre a Protestáns Szemle 1940 évi 3-ik számában „Nyilatkozat“-ot adott ki, melyet a helybeli Református Szemle is átvett, folyóiratunkban jelent meg, kötelességünknek tartjuk ezen válasz közlését. Ezzel ezt a kérdést részünkről befejezettnek tekintjük. Szerk.

² No lám! Hiszen ebben vagyok színvak! Akkor még liberalis is képes volt rá?

meg a műveiben tapasztalható nagyértékű ujjsmutatásokkal, közvetlenül is kéjlem azoknak megszaportását... Világosan látom, hogy egy teljesen mai színvonalon álló, professori célokra készült összefoglalás a munkám irányítása szempontjából mégis feltétlenül szükséges szolgálatokat tehetne. Ilyennek azonban én *egyesegyedül a Nagytiszteleted előadásait gondolom*... Boldoggá tenne Nagytiszteleted, ha... közölné velem *véleményét* — amelyet kifejezetten a *legsúlyosabbnak tartok hazai tekintélyek között* — ... Dévay-tanulmányaimról... Maradok készséges szolgája és — *műveiből — hálás tanítványa*...“

(Kolozsvár, 1914. aug. 7-én irt levél.)

„A Dévay-tanulmányokban... már t. i. most készülő folytatásukban már *régóta a Nagytiszteleted javallta ultra léptem*...“¹

(Kolozsvár, 1914. aug. 17-én irt levél.)

„Méltóztassék megengedni, hogy a legőszintébb szívvvel és igaz örömmel kívánjak minden áldást ahhoz az új, nagy munkakörhöz, amelyik *e hazában egyedülálló értékű szakmunkássága által már régóta praedestindtan*, egyetemi tanári kinevezésével beléállított.“

(Kolozsvár, 1914. szept. 12-én irt levél.)

„Nagybecsű véleményének még akkor is meglesz a teljes értéke számomra, hogy ha az *merőben negative is üt ki*.“

(Kolozsvár, 1915. jan. 3-án irt levél.)

„... ez az, amelyre vonatkozólag elsősorban szeretném megismerni nagybecsű s *munkám sorsára nézve döntő* véleményét... A Debrecen és Kolozsvár közti viszony mind fájdalmasabbá váló elmérgesedésében különösen jól esik az, hogy Nagytiszteletednek *mindenkor teljesen tárgyilagos és emellett jóindulattal teljes megértésére*² számíthatok és számíthatunk mindnyájan.“

(Kolozsvár, 1915. márc. 31-én irt levél.)

„Igen hálásan köszönöm dolgozatomnak kegyes átnézését s a melléje csatolt *nagyértékű és nagyon tanulságos* jegyzeteket. Ezeknek egy részét a megfelelő javítások megtételére *nyomban fel is használtam*. A másik részéből pedig a magyarországi kálvinizmus kezdeteinek *alaposabb megtanulmányozására merítettem határozó indítást*... Maradok a *legmélyebb hálával*...“

¹ Micsoda eltévelyedés!

² Ugyan! Hát mégis?

(Kolozsvár, 1915. máj. 9-én irt levél.)

(Zoványi) „a régibb egyház- és egyházi irodalomtörténetirői típusnak *legnagyobb érdemű és energiájú képviselője*...”

(Protestáns Szemle 1917. 206. 1.)

„... itt már a gratulációt nem annyira a Professor Urhoz kellene adressálni, mint sokkal inkább magához a debreceni egyetemhez, mely a Zoványi Jenő disz doktorságával *elsősorban önmagát tisztelte és becsülte meg*”.

(Kolozsvár, 1917. dec. 9-én irt levél.)

„... *üditően, fölemelően és biztatóan hat* ennek a két hatalmas műnek¹ a megjelenése. Mindakettő egy-egy *igazán nagyszabású tudósi életmunka összefoglalása s úgy a tartalmi, mint a formai értékek szempontjából mindkettő méltó* írójának a tudományos egyháztörténetírás terén *évtizedek óta ismert és nagyra-becsült nevéhez*. Közös kiválóságaik: *a teljesen önálló forráskutatásokon alapuló, szigorúan kritikai és hiánytalanul pragmatikus feldolgozás; ... továbbá az a legnagyobb elismerésre méltó tárgyilagosságra törekvés, amely a két könyvet minden vonatkozásban annak ellenére is áthatja, hogy Zoványinak a maga erősen egyoldalú és subjectív vallásbölcseleti álláspontján ... néha szemmel láthatólag nehezebbre esik megerősítenie tárgyilagos judiciumát ...; végül az irodalmi formának komolysága, előkelősége, csínja, ...*”

(Hit és Élet 1923. 29—30. 1.)

„Méltóságos Dr. Zoványi Jenő urnak, a magyar protestáns egyháztörténetírás *nagymesterének*”.

(„A magyar protestantizmus története” című műve (1923) címlapján levő ajánlás.)

„Méltóztassék megengedni, hogy a mellékelt két kötetet... följajánlhassam annak *a nagy és igaz tiszteletnek és mélységes lekötelezetetésnek* a jeléül, amelyet én a Professor Ur iránt *holtomig érezni és nyilván vallani meg nem szünök a minket elválasztó világnézeti vonalak ellenére sem* — s amelynek hogy többször és többféleképpen nem tudok kifejezést adni, annak oka körülményeimben és nem egyéniségemben rejlik² ... *Tiszteletem és hála*im ismételt nyilvánításával vagyok a Professor Urnak tanítványi hive...”

¹ Teutsch Fr.: Geschichte der evangelischen Kirche in Siebenbürgen és Zoványi: A reformáció Magyarországon 1565-ig.

² Most eléggé kifejezést adott neki... egyéniségéből folyva.

(Debrecen, 1924. jan. 8-án irt levél.)

„A ...fiatalember oly területen dolgozik, amelyen a Professor Ur nemcsak Önnek, de *nekem és mindnyájunknak vitán felüli mesterünk* ... — az Ur Isten minden áldását kérem... arra is, hogy *példaadóan munkás és tudományos alkotásokban oly gazdag életét, — mellyel kevesekhez hasonlóan gazdagította meg a magyar tudomány megrostált anyagkészletét* — mindnyájunk javára és örömeire még igen számos ...*hasonlóan értékes alkotással* koronázza meg.“

(Debrecen, 1935. ápr. 14-én irt levél.)

„...*páratlan tudásu* (Zoványi) ...“¹

(Protestáns Szemle 1936. Szőlősi Mihály : „Bujdosó magyarok füstölgő csepüje“ ismertetése.)

„Vajha megadatnék a ránk jövő esztendőben... Professor Urnak az az öröm, *a magyar tudománynak pedig az a nagy szerencse és gazdagodás*, hogy kéziratban levő *rendkívüli becsü* dolgozatainak valamelyikét nyomtatva is lássa és lássuk... Így most már a Professor Ur lehet *az egyetlen*, akinek hatalmában állhat engem esetleg nyomravezetni. Nekem igen nagy segítséget jelentene, ha a Professor Ur *hatalmas tudása és memoridja* nyomra vezethetne.“

(Debrecen, 1935. dec. 29-én irt levél.)

„Karácsony táján kompareálok a magyar ref. egyháztörténet jónéhány litografált ivével, hogy nagyon kedves ígéréthez képest méltóztassék átnézni és *szigoruan megbírdalni*.“²

(Debrecen, 1936. okt. 25-én irt levél.)

„...Nagyon szépen köszönöm az *okositást*. Hasznát is *vettem rögtön* ...“

(Debrecen, 1936. okt. 30-án irt levél.)

„Nagyon kérem, hogy *tetszés szerint időben és formában*³ kegyeskedjék velem közölni nagyon becses véleményét. *Mindenért... nagyon hálás leszek* ...“⁴

(Debrecen, 1936. dec. 28-án irt levél.)

„Nem kezdhetem ezt a jelentést másképen, mint csak a leg-

¹ De azért most tudatlan vagyok.

² Ezt tettem. Volenti non fit injuria.

³ Először magán levélben. Ez nem használt, tehát kénytelen voltam másképen is.

⁴ Látom.

nagyobb elismerés, sőt csodálat és hála kifejezésével. Igaz, hogy annak, aki Zoványi professor ur több mint félszázados egyháztörténettudományi munkásságát ismerte, tanulmányozta, hasznosította: ez a hatalmas munkálat... egészben véve nem hozott és nem hozhatott meglepetést. Zoványi Jenőről mindazt joggal várni lehetett, amit e munkálatában ad: a bámulatosan gazdag tudást, a nagyszerű akribiát, a szabatos kritikai megállapításokat, a téves köztudatnak lépten-nyomon a tények erejével való helyesbitését. Mindezekben őt mi, a fiatalabb egyháztörténetíró nemzedék eddig is versenyen kívül álló mesterünknek ismertük. Mindemellett még azok is, akik ezt a nem egy tekintelben egyedülálló munkásságot szakszerűleg ismerték és értékelték, lépten-nyomon megállapíthatják ez óriási anyag tanulmányozása közben, hogy Zoványi Jenő a magyar protestáns egyháztörténetírás számára még adatok és kritikai megállapítások tekintetében a meglepetések egész sorát tartogatta — s ezekből a meglepetésekből most, életművének ebben a koronájában, mindazt pazar kézzel bocsátja közjóra, ami ilyen lexikoni cikkek keretében és módszere mellett egyáltalán közrebocsátható.. Nem nehéz elképzelnünk, micsoda ujjabb föllendülése várható magyar protestáns egyháztörténettudományunknak most, amikor majd ez az új Zoványi-anyag... közkincscsé lesz. Ezért lesz e munkálat megjelenése magyar tudományos életünknek kivételes eseménye, amely tiszteletet parancsoló módon fogja éreztetni hatását még a nemprotestáns tudományosság számára is... A magyar protestantismus tudományát a Debreceni Ember Pál gyűjteményének szétszóródása meg a nagyenyedi kollegiumi könyvtár pusztulása óta nagyobb kár még nem érte, mint amilyen — egy emberöltőre pótolhatatlanul — érni fogná akkor, ha ennek az anyagnak... megjelenése előtt baja esnék...“

(Szakszerkesztői jelentés... Z. J... a Theologiai Lexikon számára készített cikkeiről 1938. márc. 11.)

„Nagyon hálásan köszönöm szives levelét és megjegyzéseit, amelyeket nagy hasznomra fordítottam...“

(Debrecenből 1937. szept. 15.-én írt levélben.)

* * *

Befejezésül kénytelen vagyok rámutatni azokra a tudva valótlan állításokra, melyekkel az önmagának erkölcsi bizonyítványt kiállító Révész jónak látja megspékelni főrmédvényét.

1. Én állásomat még Sárospatakon is csak ideig-óráig vesztettem el, mert az ily értelmű ítéletet hatályon kívül helyezte perújításkor a konventi bíróság felmentő ítélete, tehát rendes gondolkozású ember ezt nem hánytorgathatja. Debrecenben meg soha szóba sem jött efféle az illetékes helyeken. Különben maga meghazudtolja önmagát, midőn nyugalmazott egyetemi tanárnak mond.

2. Én soha hűséget nem fogadtam a ref. egyháznak, még kevésbé dogmáinak. S még ha — felléve, de meg nem engedve — fogadtam volna is, az úgy sem terjedt volna ki minden eshetőségre, mert becsületes ember még akkor sem áldozhatná fel a meggyőződését. Különben is, aki Szekfünek a történetírását még védelmébe veszi felekezeti tekintetben, az ne beszéljen a ref. egyház iránti hűségről. Szolgálatában pedig 1914 óta nem állok a ref. egyháznak, hanem, hála Istennek, állami alkalmazott vagyok.

3. Hogy a nagyapját, a nagy Révész Imrét kivégeztem, azt csupán a saját lelki válságának rémképeiből meríti. Mert az, hogy az unoka által költött nagyon is egyoldalú és irányzatos panegyricus színek superlativusait és légből vett tulzó ábrándképeit való értékekre szállítottam le, vagy az, hogy annak egyes történelmi tévedéseit alkalomlag helyreigazítottam (miként akár a magaméit is): csak az unokai hályogon keresztül látszhatik kivégzésnek. Ha én ki akartam volna őt végezni, már régen megemlítettem volna valahol, amiről most, e provokálásra szólok először, hogy mennyi rengeteg hibát ejtett a tiszántuli egyházkerület jegyzőkönyvének regestáiban. De még ez sem kivégzés.

4. Nem mondja ki, de rosszhiszeműleg úgy állítja be, mintha nekem is részem lett volna a tiszántuli egyházkerület története előfizetőinek gyűjtésében. Holott tudja, hogy én csak azután, 1938 nyarán kapcsolódtam belé a dologba, akkor is úgy, hogy csak 1938 szeptemberében véletlenül értesültem az előfizetések gyűjtése miatti panaszokról, amikor már rég túl voltak rajta. Egyébként sem volt azóta sem semmi közöm a kiadás körébe tartozó dolgokhoz. A második kötet tartalmát pedig akkor ismertem meg, mikor a két kötetet együtt teljesen készen megkaptam. Na! de ebben még ő sem emel vádat ellenem. Megvádol ellenben az első kötet tartalmáért, melyre nézve annyit mondhatok, hogy az utolsó betűig tiszta igazat irtam, értékeléseimben pedig mindenütt a legnagyobb tárgyilagosságot tartottam szem előtt. Sehol sem ferdítettem el a valót és nem hibáztattam a hibátlant a hibás helyett,

mint ő tette egy idevonatkozó esettel, csupa politikai pártérdekből. Persze az neki a „történetírás magasabbrendű feladata“, mikor meghamisítja a tényeket, de az már pamflet, ha én leleplezem ezt a cselekedetét. Hjah! bizony én nem az ujjamból szopom a történelmet és nem kenyerem a hivatalos történetírás, ami miatt már az apjával is ellentétbe kerültem volt és aminek érdekében ő évtizedek óta veri a nagydobot. És amikor magam is azt vallom, hogy nálam eredménytelenek maradnának az általa rendezett pótinfolyamok, megelégedéssel látom, hogy ő nagy hasznát vette azoknak, amelyeket még egyetemi professor korában is velem rendeztetett magának. Csak az a sajnálatos, hogy azt mégsem bírták meggátolni, hogy az ő minden irányban örök ifjúságával forgatott köpenyege méltó helyét el ne foglalja a családi ereklyéi között.

Dr. Zoványi Jenő.

Tavaszi csendélet.

Havas reménye volt emez, kis tyukanyóé másik.
Most ékes roncsaik fölött tavaszi nap cicázik
az udvar rejtett mélyén.

Fenyőn toboz volt, száz-magu, — uj élet a tojásban:
behozta ő, megvettem én, mert ünnepejt a házam
kőrácsony s husvét éjén.

Fenyőre angyalhaj terült, tojásra festett márvány,
két ünnep disze lettek így, mint égi szép szivárvány.
Most megtépetten, árván.

Szemétre-szánt játéka tavaszi napnak, szélnek.

Egy frissen nyílt ibolyaszál hallgatja, mit beszélnek —
harmatban —
uszó szemmel.

„Angyal hozott, fenyő, ne sirj! — Engem meg nyulfióka!“

Sóhajt a megcsufolt fenyő: „Bőrünkre ment a móka...“

Hej, ember... ember... Ember!“

Fülöp József.